

НОВІТНІ ОБШИРИ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕОРІЇ

Ірина Кочан, Зеновій Терлак

Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису. – Ч. 1. – Горлівка: ГДПІМ, 2004. – 228 с.; ч. 2. – 254 с.; Ч. 3. – 266 с.

Нещодавно побачила світ монографія А.П.Загнітка, присвячена актуальним питанням теоретичного, когнітивного і функціонального синтаксису. Вона порушує широке коло проблем, значною мірою дискусійних, що потребують нового прочитання й осмислення.

Аналізуючи загальноконцептуальні питання синтаксису, автор висвітлює співвідношення наукової парадигми і синтаксичної проблематики. Докладно з'ясовуються теоретичні, когнітивні і функціональні поняття синтаксису: система і структура синтаксичних одиниць, типологія синтаксичних зв'язків, семантико-синтаксичні відношення, синтаксичні форми і синтаксичні категорії, семантика синтаксичних конструкцій, статус елементарних та неелементарних синтаксичних одиниць, їхнє співвідношення та ієрархія, прокоментовано особливості категорійних форм на формально-граматичному, семантико-синтаксичному, власне-семантичному і комунікативному рівнях речення. Особливу увагу приділено коментарям сучасних процесів у синтаксичному ладі української мови з простеженням їхнього підґрунтя й аналізом репрезентативності.

Досить вдалим є розгляд типології синтаксичних зв'язків. Автор виділяє з-поміж синтаксичних зв'язків реченневотвірні, реченневомодифікаційні, словосполученневотвірні. Детально схарактеризовано всі типи зв'язків, при цьому А.П.Загнітко ґрунтовно простежує співвідношення / неспіввідношення сурядного, підрядного зв'язків як реченневотвірних і реченневомодифікаційних, з'ясовує специфіку синтаксичних форм.

Важливим є встановлення корелятивності синтаксичних зв'язків і синтаксичних одиниць. Автор обґрунтовано констатує, що характер синтаксичних зв'язків в одиницях різних мовних ярусів неоднаковий, що й уможливорює послідовний коментар специфіки вияву інтродуктивного, приєднувального, модального та інших виявів синтаксичного реченневомодифікаційного зв'язку. Вперше окреслена площина міжреченневих внутрішньотекстових зв'язків зі встановленням їхнього співвідношення / неспіввідношення зі смисловими відношеннями.

Докладно з'ясовано питання типології семантико-синтаксичних відношень. У монографії проаналізовано основні різновиди семантико-синтаксичних відношень: предикативні, атрибутивні, об'єктні, обставинні, апозитивні, комплетивні. Цілоком закономірно, що ці відношення розглянуто на рівні простого і складного речення, окреслено активні і пасивні площини їхнього вияву.

Коментуючи різні погляди на словосполучення, А.П.Загнітко відносить до словосполучень лише такі поєднання слів, що пов'язані підрядним прислівним субординативним синтаксичним зв'язком. За характером семантичних відношень між компонентами виділяються атрибутивні, об'єктні, суб'єктні, обставинні і комплетивні словосполучення. У виділених типах словосполучень реалізуються чотири синтаксичні форми підрядного прислівного зв'язку: узгодження, керування, прилягання, кореляція. Питання про форми підрядного зв'язку є дискусійним, і тому зрозуміло, що в рецензованій праці нема однозначного розв'язання цієї проблеми. У традиційному руслі автор розглядає типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова, за ступенем злитості компонентів, за будовою, хоча коментар останніх є особливо важливим, оскільки А.П.Загнітко розглядає проблему розмежування простих і складних словосполучень на ґрунті специфіки вияву синтаксичних форм прислівного підрядного зв'язку.

Розділ "Філософські основи сучасного лінгвістичного аналітизму" виявляє глибокий теоретичний характер праці Аналітизм, на думку автора, функціонує там, де синтаксична форма складається з кількох компонентів, і там, де реченнева структура як цілісність порушується. Дискусії викликає саме другий вияв аналітизму, у якому наявні внутрішньореченневий і зовнішньореченневий різновиди. А.П.Загнітко акцентує на тому, що морфологічний аналітизм є похідним від синтаксичного, тому він має безпосередній стосунок до синтаксису.

Належну увагу в монографії приділено питанню співвідношення позиційної моделі речення та валентності дієслова, що загалом розвиває загальнотеоретичні постулати автора (див.: Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. – Донецьк: ДонДУ, 1997. – 432 с.).

Розглядаючи питання класифікації речень сучасної української мови, А.П.Загнітко аналізує різні концептуальні підходи дослідників українського синтаксису (Г.Шашкевич, М.Левицький, М.Осадца, О.Огоновський, С.Смаль-Стоцький, Ф.Гартнер, В.Коцовський та ін.), встановлює загальнотеоретичні позиції сучасної української синтаксичної класифікації.

Автор дослідження справедливо зауважує: "Будь-яка класифікація вихідним своїм началом має концепт, під яким розуміється відносно стійкий і стабільний відбиток позамовного світу" (ч. 1, с.108). Українська синтаксична класифікація, на думку А.П.Загнітко, еволюціонувала від апріорності до апостеріорності. Оскільки в сучасній українській синтаксичній класифікації наявний розподіл об'єктів на класи, що уможливило систематизацію досліджуваних об'єктів, то, безсумнівно, треба говорити про особливий класифікаційний метод, суть якого – у вивченні специфіки досліджуваного об'єкта, з'ясуванні його диференційних ознак, простеженні відповідних фактів та визначенні параметрів розподілу об'єктів за симетрією й асиметрією (ч. 1, с.112). Автор аналізує типи речень за структурою, модальністю, експресією, особливостями ускладнення простого речення і типами мовленнєвої членованості / нечленованості, повноти / неповноти речень, за співвідношенням із судженнями, співвідношенням з об'єктивною дійсністю. Дослідник виокремлює прагматичні типи українських речень, простежує особливості їх репрезентації та корелятивності з відповідними комунікативними інтенціями.

Значну увагу в монографії приділено аналізу граматичної основи простого речення, вченню про другорядні члени речення. А.П.Загнітко розглядає ієрархію синтаксичних категорій на формально-граматичному, семантико-синтаксичному і

комунікативному рівнях. Висвітлено актуальні проблеми аналізу синтаксичних категорій формально-граматичного і семантико-синтаксичного ярусів. Важливим є спостереження дослідника щодо лінгво-когнітивних параметрів предикативного ядра. Проаналізовано кваліфікаційні та класифікаційні ознаки підмета та присудка як граматичної категорії.

Всебічно висвітлено погляди мовознавців на другорядні члени речення. Аналізуючи вітчизняну практику класифікації другорядних членів речення, А.П.Загнітко враховує структурні і семантичні ознаки при виділенні другорядних членів речення, пропонує хронологічні етапи вивчення членів речення.

З'ясовуючи поняття структурного мінімуму речення, автор монографії розглядає ряд визначальних чинників теоретичного тлумачення головних і другорядних членів речення і приділяє основну увагу традиційній класифікації другорядних членів. Закономірним є і виділення синкретичних членів речення із зосередженням уваги на корелятивності / некорелятивності проблеми синтаксичного і морфологічного синкретизму, пор. розгляд функціонального навантаження і лінійної маркованості інфінітива у структурі речення.

Статусові односкладного речення в системі синтаксичних одиниць приділено порівняно небагато уваги. Розглянуто проблему односкладного речення в сучасній лінгвістиці, формально-граматичні типи односкладних речень, корелятивність / некорелятивність семантичної структури речення і його синтаксичної будови. Позитивним, на нашу думку, є те, що автор подав еволюцію поглядів на односкладне речення і прокоментував основні етапи аналізу цих утворень в українському теоретичному мовознавстві.

Висвітлено типи формального ускладнення простого речення: відокремлені обставини, порівняння, однорідні члени, вставні і вставлені компоненти, звертання. Речення з однорідними присудками А.П.Загнітко розглядає як перехідні. Цікавими є спостереження щодо семантики і прагматики вставлених одиниць у реченні, особливо переконливими є ілюстрації і коментарі до них, що свідчать про нові підходи до тлумачення цих структур. Заслужують на увагу і міркування про звертання, різновиди напівпредикативності (статичної і динамічної), зіставлення лінійного статусу вставних і вставлених елементів.

У світлі сучасних підходів розглянуто і семантико-синтаксичну структуру речення: особливості предикатів, актантів, детермінантів, хоча тут також автор пропонує розмежовувати структурні і семантичні типи детермінантів та простежувати їхні особливості в лінійному і семантичному аспектах. Такий підхід уможливив викінчений коментар рамок детермінантів. Аналіз семантико-синтаксичної структури речення ґрунтується на загальних постулатах номінативно-екзистенційної лінгвістичної парадигми (ч. 1, с. 9-50).

У процесі розгляду актуального членування речення А.П.Загнітко з'ясовує аспекти вивчення актуального членування речення, висловлення, бінарність актуального членування речення, співвідношення актуального членування речення з формально-граматичним і власне семантичним структуруванням речення, засоби вираження актуального членування речення.

Значне місце в монографії відведено аналізу складного речення. Автор висвітлює закономірності формальної і смислової організації складного речення, граматичне значення, граматичну форму та конкретний зміст речень різних типів, вільність, зв'язаність будови складних речень, їх основні різновиди. Акцентовано на

дискусійних моментах, зокрема на граматичну природу речень із кількома присудками, прокоментовано статус речень із порівняльними зворотами тощо.

А.П.Загнітко аналізує різні погляди на природу складносурядних речень, з'ясовує принципи їх класифікації, розглядає складносурядні речення з урахуванням особливостей їхньої формально-граматичної, семантико-синтаксичної та комунікативної організації, окреслює місце українських синтаксичних теорій у слов'янському лінгвістичному світі.

Досить ґрунтовно проаналізовано погляди мовознавців на природу складнопідрядного речення, особливості синтаксичних зв'язків у складнопідрядних реченнях; з'ясовано основні принципи класифікації складнопідрядних речень: логіко-граматичний, формально-граматичний, структурно-семантичний. Автор висвітлює різноманітні структурно-семантичної класифікації. На особливу увагу заслуговує розгляд А.П.Загнітком регулярності/нерегулярності підрядності у системі складного речення.

Складні безсполучникові конструкції в монографії виділено передусім за формальними ознаками – відсутністю сполучників і сполучних слів на межі предикативних одиниць, запропоновано структурний і семантичний аналіз цих конструкцій. Ґрунтовно прокоментовано особливості використання розділових знаків у структурі складного безсполучникового речення.

Надзвичайно важливим актуальним у монографії є розділ, присвячений текстові (міститься в третій частині, що найближчим часом буде опублікована), оскільки питання про текст у сучасній лінгвістиці є дискусійним. А.П.Загнітко ґрунтовно аналізує різні підходи до тексту як лінгвістичної категорії, з'ясовує основні категорії художнього тексту – категорію членованості і категорію зв'язності, категорію континууму, характеризує закономірності і напрями внутрішньореченнєвої актуалізації, функціонально-естетичні метаморфози українського речення в художньому стилі. Висвітлено закономірності внутрішньотекстової організації, особливу увагу приділяє особливостям розвитку і тенденціям сучасної української синтаксичної поетики, акцентовано на специфіці симетрії й асиметрії у структурі сучасного поетичного тексту.

Не оминаючи гострих дискусійних питань, автор пропонує розділ "Нові явища у синтаксисі сучасної української мови" (це також третя частина), в якому проаналізовано зміни у реченнєвій структурі сучасної літературної мови, особливості видозмін у системі словосполучень і синтаксичних зв'язків, конструкції експресивного синтаксису (називний теми, парцеляція, лексичний повтор із синтаксичним поширенням, активізація та актуалізація займенника **що**).

Завершує третю частину монографії розділ "Основи української пунктуації", в якому висвітлено основні етапи розвитку української пунктуації, теоретичні принципи сучасної української пунктуації, проаналізовано функції розділових знаків і висвітлено етапи розширення української пунктуаційної системи з послідовним коментарем її корелятивності з іншими структурно і/або семантично подібними системами розділових знаків.

Українська лінгвістика поповнилась фундаментальною працею з теорії синтаксису, що стане в нагоді викладачам, науковим працівникам, аспірантам, студентам. Ґрунтовно висвітлено історію вивчення різних синтаксичних проблем. Монографія написана творчо, автор аналізує різні підходи і водночас пропонує власний погляд на досліджувану проблему. Не оминає дискусійних, почасти

суперечливих підходів і концепцій. Усе це засвідчує важливість видання і його актуальність не тільки для науковців, але й для широкого загалу, тобто для усіх, хто цікавиться сучасними тенденціями і змінами в синтаксичному ладі української мови.